

Erratum:

Op blz. 696 de 13e en 14e regel van onder (dus te beginnen met " gering, en er moeten" enz.) vervangen door de volgende zinsnede:

gering, en er moeten wel sterke aanwijzingen zijn om in de toekomst naar een tweemansbedrijf over te kunnen schakelen waardoor de rentabiliteit gunstiger wordt in verhouding tot het bestaande bedrijf.

631.153
631.116

Er leiden verschillende wegen naar Rome

P. WESTRA

Proefstation voor de Akker- en Weidebouw, Wageningen

Er leiden verschillende wegen naar Rome

P. WESTRA

Proefstation voor de Akker- en Weidebouw, Wageningen

Als men bedrijfsresultaten van een groot aantal bedrijven in hetzelfde gebied of in verschillende streken bekijkt, doet men soms merkwaardige ontdekkingen. In dit artikel willen we enkele daarvan bespreken. Het blijkt soms, dat boeren op bedrijven van ongeveer gelijke grootte langs verschillende wegen een bepaald doel hebben bereikt, namelijk ongeveer eenzelfde, redelijk hoog te achten, netto inkomen. Twee van zulke bedrijven behandelen we onder het hoofdje „Welke weg: via de koe of via de man?” We kunnen de kaart, waarop de verschillende wegen zijn aangegeven, ook meer van een afstand bekijken. Met andere woorden: we kunnen ons ook afvragen of het doel dat een boer tracht te bereiken, wel te bereiken is of zo begerenswaardig zal blijken als het thans lijkt. Twee van zulke gevallen worden op blz. 691 en volgende behandeld onder het hoofdje „Welke weg: naar minder mensen of naar grotere bedrijven?”

Welke weg: via de koe of via de man?

Bij het bestuderen van de bedrijfsresultaten van de studiebedrijven melkveehouderij over 1963/'64 werden we getroffen door de gelijke uitkomsten van twee weidebedrijven die wat betreft opzet en bedrijfsvoering totaal verschillen. De eindresultaten van deze bedrijven zijn samengevoegd in tabel 1 (blz. 687).*

De bedrijfsresultaten van beide bedrijven zijn zeer gunstig. In vergelijking met het gemiddelde* ligt de kostprijs ruim 2 cent lager en het netto overschot alsmede het arbeidsinkomen van de boer circa f 6000 hoger.

Bedrijf A kan worden omschreven als een arbeidsintensief bedrijf met een normale veebezetting per ha, maar met een eigen ruwvoederwinning die zowel kwantitatief als kwalitatief ver uitsteekt boven de normale weidebedrijven. Bedrijf B is een geheel nieuw bedrijf met een hoge investering in gebouwen en werktuigen, en een zeer zware veebezetting per ha, die vooral mogelijk is door de aankoop van veel ruwvoer.

De verschillen tussen beide bedrijven blijken duidelijk uit tabel 2.

Verschillen in bedrijfsopzet en bedrijfsvoering

Bedrijf A vertoont een treffende overeenkomst met het gemiddelde beeld, waarbij een uitzondering moet worden gemaakt voor het maaipcentage. Behalve ten aanzien van

* Ter vergelijking worden in dit artikel de gemiddelde cijfers gegeven van een groep van 34 kleiweidebedrijven in het landbouwconsulentschap Sneek. Eenvoudigheids halve spreken we over „het gemiddelde” of „gemiddeld”

de voederwinning mogen we hier dan ook wel spreken van een gemiddeld bedrijf. Op bedrijf B is het aantal koeien per man zeer hoog, hetgeen bereikt is door vervanging van de arbeid door kapitaal. Doordat in de zomer het vee gedeeltelijk op stal staat kan er veel gemaaid worden.

Verschillen in kosten en opbrengsten

De verschillen in opzet en bedrijfsvoering blijken weliswaar niet uit de eindresultaten maar wel uit de verschillende opbrengsten en kosten. Een specificatie van de kosten per kilo melk is gegeven in tabel 3.

De eerste drie posten (arbeid, werk door derden, en werktuigkosten) worden samen *de bewerkingskosten* genoemd. Bedrijf A heeft t.o.v. de vergelijkingsgroep méér arbeidskosten. De aandacht voor de voederwinning en het extra vaak voeren is hiervan wel de belangrijkste oorzaak. Bedrijf B heeft arbeid door kapitaal vervangen, zoals blijkt uit de lage arbeidskosten en de hoge werktuigkosten, terwijl tevens het meerdere ruwvoer dat wordt aangekocht, weinig arbeid vraagt. De vervanging heeft geleid tot lagere bewerkingskosten per kilo melk t.o.v. bedrijf A, en gelijke bewerkingskosten t.o.v. de vergelijkingsgroep. Men dient echter wel te bedenken dat bewerkingskosten uitgedrukt per kilo melk afhankelijk zijn van de bewerkingskosten enerzijds en de hoogte van de produktie anderzijds. Bij een stijging van de produktie per koe dalen meestal de bewerkingskosten per kilo, omdat de extra hoeveelheid melk die een koe geeft weinig meer arbeid vergt, terwijl de loonwerk- en werktuigkosten gelijk blijven. De produktie per koe was op bedrijf A 4274 kg en op bedrijf B 4037 kg (vergelijkingsgroep: 4311 kg).

Wanneer de produktie per koe op beide bedrijven gelijk zou zijn, mag worden aangenomen dat het verschil in bewerkingskosten per kilo melk tussen de bedrijven A en B dat nu ruim 2 cent is, zal oplopen tot een verschil van ruim 3 cent ten gunste van bedrijf B.

Bij het veevoer zien we het sterke punt in de bedrijfsvoering van bedrijf A. Bij de vergelijkingsgroep wordt 10,4 cent per kilo melk uitgegeven voor veevoer; op bedrijf A is dit slechts 3,6 cent. De verschillen in veebezetting en stikstofgift zijn zeer gering.

Bedrijf B daarentegen heeft hoge voerkosten per kilo melk.

Gezien de relatief hoge veedichtheid en de lage stikstofgift per ha van bedrijf B in vergelijking met het gemiddelde, is het verschil in veevoerkosten per kilo melk echter niet groot. Dit wordt ten eerste veroorzaakt doordat men op bedrijf B het gras in een jong stadium maait (goede kwaliteit van eigen ruwvoer), en ten tweede door de gunstige ligging van bedrijf B ten opzichte van ruwvoederleveranciers.

Van beide bedrijven mag men zeggen dat zij ten aanzien van de ruwvoederveorziening uitzonderingen zijn.

Bedrijf A is een uniek voorbeeld van wat men met zelf gewonnen ruwvoer kan bereiken, en op bedrijf B heeft de boer de mogelijkheden voor zijn bedrijf ten aanzien van goedkoop voer aankopen zeer goed weten te benutten.

Aan meststoffen geeft bedrijf A per kilo melk omgerekend iets meer uit dan de bedrijven uit de vergelijkingsgroep (zelfde veebezetting en stikstofgift). Oorzaken zijn een

ER LEIDEN VERSCHILLENDE WEGEN NAAR ROME

TABEL 1. De eindresultaten van de twee besproken weidebedrijven (in gulden)

	Bedrijf A	Bedrijf B	Vergelijkings- groep
Kostprijs per 100 kg melk	25,70	25,70	27,90
Totaal netto overschot	10254	10974	3826
Arbeidsinkomen van de boer	20055	18974	13044

TABEL 2. De verschillen tussen de beide bedrijven

	Bedrijf A	Bedrijf B	Vergelijkings- groep
Oppervlakte grasland in ha	25	21	25
Aantal volwaardige arbeidskrachten (VAK)	2,0	1,3	2,1
Totaal aantal melkkoeien	33	48	32
Aantal koeien per VAK	17	37	16
Grootveebezetting per ha	1,71	2,51	1,75
Melkveebezetting per ha	1,32	2,29	1,27
Gemaaide oppervlakte in %	158	223	125
Hoeveelheid zuivere stikstof per ha in kg	149	124	148
Melkproductie per koe in kg	4274	4037	4311

TABEL 3. Kosten en opbrengsten in centen per kilo melk

	Bedrijf A	Bedrijf B	Vergelijkings- groep
Arbeid	13,9	5,2	12,0
Werk door derden	0,3	0,2	0,1
Werktuigkosten	3,4	10,1	3,6
Subtotaal I	17,6	15,5	15,7
Veevoer	3,6	13,3	10,4
Meststoffen	3,2	1,4	2,5
Grond en gebouwen	4,8	3,3	3,8
Subtotaal II	11,6	18,0	16,7
Overige kosten	4,4	3,7	5,1
Totale bruto kosten	33,6	37,1	37,4
Aftrek nevenopbrengsten:			
Omzet en aanwas	7,6	10,0	8,4
Overige opbrengsten	0,3	1,4	1,1
Totale aftrek	7,9	11,4	9,5
Netto kostprijs	25,7	25,7	27,9
Opbrengstprijs per kg	33,0	31,4	30,7
Verschil opbrengstprijs/kostprijs (marge)	7,3	5,7	2,8
Melkprod. per bedrijf × 1000 (omzet)	141	194	138

iets hogere uitgave voor overige meststoffen en een iets lagere melkproductie per koe t.o.v. het gemiddelde. Bedrijf B heeft veel lagere bemestingskosten; het heeft namelijk een lagere stikstofgift en er werden in dat jaar bijna geen andere meststoffen gestrooid. *De kosten voor grond en gebouwen* liggen op bedrijf A 1 cent per kilo melk hoger dan op de bedrijven uit de vergelijkingsgroep. Behalve een iets hogere berekende pacht voor grond en gebouwen per ha liggen ook de kosten voor onderhoud van gebouwen en drainage per ha op bedrijf A hoger. Er wordt op bedrijf A zeer veel zorg besteed aan een goede ontwatering.

Op bedrijf B zijn de kosten van investeringen voor rekening van de pachter nogal hoog. Per ha heeft dit een pacht die f 30 à f 40 hoger is dan die van bedrijf A en van de vergelijkingsgroep. De kosten voor onderhoud en drainage liggen per ha even hoog als op bedrijf A. Wanneer de kosten voor grond en gebouwen echter per kilo melk worden omgerekend, ligt bedrijf B 1,5 cent lager dan bedrijf A, en 0,5 cent lager dan het gemiddelde, doordat op het eerstgenoemde bedrijf zeer veel melk per ha wordt geproduceerd.

De overige kosten liggen op bedrijf A t.o.v. het gemiddelde 0,7 cent per kilo melk lager, voornamelijk doordat veel karweitjes op het bedrijf zelf worden opgeknapt. Bedrijf B ligt weer 0,7 cent per kilo lager dan A, omdat bepaalde vaste kosten kunnen worden omgeslagen over véél liters melk.

De bruto kosten per kilo melk zijn mede afhankelijk van de geleverde „bijproducten“ van vlees en overige opbrengsten.

Bij de *omzet en aanwas* van het vee ligt bedrijf A iets beneden het gemiddelde. Waarschijnlijk is hier nog een kleine invloed merkbaar van de abortus-infectie, die enkele jaren geleden bij het vee op dit bedrijf voorkwam. Bedrijf B ligt zeer gunstig omdat er op dit bedrijf veel vee wordt verhandeld bij stijgende vleesprijzen. In een jaar met stabiele vleesprijzen zal deze voorsprong verloren gaan.

Bij de *overige opbrengsten* hebben de verschillen betrekking op verschil in voorraden aan het begin en het einde van het boekjaar. Op bedrijf B zijn de overige opbrengsten gunstig, doordat de stalmest werd verkocht.

De kostprijs per kilo melk (netto kosten) ligt op de bedrijven A en B even hoog, ondanks de zeer grote verschillen in opzet en uitvoering. Ten opzichte van het gemiddelde ligt de kostprijs ruim 2 cent per kilo lager. Daarom gaven we dit artikel de gekozen titel mee: er leiden verschillende wegen naar Rome. Een belangrijke (maar moeilijke) vraag is echter: „Welke weg is de beste?”

Iedere boer kiest zijn eigen weg

Vooropgesteld moet worden dat A niet de weg van B, en B niet de weg van A kan volgen. Ze verkeren in geheel verschillende situaties, en hebben elk op eigen terrein hun eigen capaciteiten en belangstelling.

Boer A legt zich toe op een prima ruwvoederwinning, conservering en voeding en besteedt daar veel zorg aan, terwijl boer B meer industrieel denkt en handelt. Vandaar dat A niet zou kunnen boeren als B, of omgekeerd, zelfs al zouden de omstandigheden gelijk zijn. Dit geldt ook voor alle overige melkveehouders, die A of B zouden wil-

len navolgen. Men kan zich echter wel afvragen of de melkveehouderijbedrijven voor wie de gemiddelde uitkomsten van de vergelijkingsgroep representatief zijn, het bij voorkeur moeten zoeken in de richting van A of van B zonder dat zij de op deze bedrijven afgelegde weg tot het uiterste behoeven te volgen. Hoewel de beantwoording van deze vraag niet eenvoudig is, geven wij toch gaarne onze zienswijze, die uiteraard voor discussie vatbaar is.

Welke weg is het best begaanbaar?

De bedrijven verschillen vooral ten aanzien van de volgende punten:

1. Verhouding arbeid en kapitaal.
2. Verhouding eigen en aangekocht voer.

Deze verschillen worden goed weergegeven in de cijfers van tabel 4.

In het algemeen mag men stellen dat het ongunstig is in een tijd van hoge (en nog steeds stijgende) lonen een produkt voort te brengen waarvan de kostprijs voor een groot deel bestaat uit arbeidsloon. Dit geldt ook voor bedrijf A. De bewerkingskosten per kilo melk liggen reeds nu boven het gemiddelde en boven die van bedrijf B. Naarmate de lonen stijgen zal het steeds moeilijker worden met redelijke bewerkingskosten te blijven produceren. Omdat de arbeid moeilijk deelbaar is, kan de arbeidsbezetting in de praktijk niet geleidelijk worden verlaagd. Wanneer zou blijken dat de produktie per man te gering wordt in de toekomst, zal de arbeidsbezetting van 2 man teruggebracht moeten worden tot 1 man. Het is zonder meer duidelijk dat dit ver-gaande consequenties zou hebben ten aanzien van de bedrijfsvoering, en dat het sterke punt van dit bedrijf, de lage voederkosten, zou komen te vervallen. Het zou wel eens kunnen gebeuren dat de verlaging van de arbeidskosten geheel gecompenseerd wordt door een stijging van de voederkosten. Economisch gezien is er dan niets bereikt, terwijl er sociaal een achteruitgang plaats heeft.

Bedrijven die er in slagen een hoog saldo per koe (opbrengst minus voerkosten) te behalen, kunnen genoegen nemen met een lagere arbeidsproductiviteit (fysiek gemeten). Vanzelfsprekend zijn er grenzen, zowel bij het saldo per koe als bij de arbeidsproductiviteit. Het is nu eenmaal onmogelijk bij de huidige prijsverhouding met b.v. 10 koeien per man een zeer hoog inkomen te halen, ook niet als het saldo per koe zeer gunstig is. De financiële resultaten van bedrijf A zijn in de loop van de jaren niet sterk wisselend. Een bedrijfsvoering zoals op dit bedrijf wordt toegepast is vrij evenwichtig, in tegenstelling tot die op bedrijf B. Op bedrijf B zal bij de bewerkingskosten weinig variatie

TABEL 4. De verschillen tussen arbeid en kapitaal, en zelf verbouwd en aangekocht voer, op de beide bedrijven

	Bedrijf A	Bedrijf B
Arbeidskosten in centen per kilo melk	13,9	5,2
Werktuigkosten in centen per kilo melk	3,4	10,1
Veevoerkosten in centen per kilo melk	3,6	13,3
Voerkosten per melkkoe (in guldens)	153	537
Opbrengst minus voerkosten per melkkoe (saldo) in guldens	1590	1186

optreden in de verschillende jaren, maar wel is de „opbouw van het saldo” op dit bedrijf aan sterke schommelingen onderhevig. De vele vee-mutaties en de diverse aan te kopen voedermiddelen maken grote verschillen mogelijk in melkproduktie, vetgehalte, melkprijs, omzet en aanwas, en voederkosten. De bedrijfsvoering van bedrijf B is veel minder evenwichtig dan die van bedrijf A. Bovendien heeft bedrijf B meer risico's, bij voorbeeld wat betreft veeziekten, terwijl een dergelijke bedrijfsopzet veel meer kapitaal vergt. Ook kan de uitvoering van het werk op bedrijf B gemakkelijker vastlopen dan op bedrijf A.

Vandaar dat A niet zou kunnen boeren als B, of omgekeerd, zelfs al zouden de omstandigheden gelijk zijn.

Andere veehouders die voor een overeenkomstige keuze staan, zullen op korte termijn het volgende moeten overwegen:

1. Het streven naar verlaging van arbeidskosten is in een tijd van stijgende lonen noodzakelijk.

2. Vervanging van arbeid door kapitaal kan lagere bewerkingskosten per eenheid produkt geven.

3. Een sterke verhoging van de arbeidsproductiviteit kan op drie manieren worden bereikt:

a. door verlaging van de arbeidsbezetting;

b. door verhoging van het aantal koeien;

c. door een combinatie van a en b.

Wanneer geen van deze drie mogelijkheden is te realiseren (eenmansbedrijven, tekort aan stalruimte) moet men aan het saldo per koe grote aandacht besteden, b.v. door lage voederkosten via een prima ruwvoederwinning.

Een gemiddelde arbeidsproductiviteit, samen met een hoog saldo per koe, kan voorlopig nog een even goed resultaat leveren als een hoge arbeidsproductiviteit met een gemiddeld saldo per koe.

4. Het houden van melkvee op basis van goed zelf-gewonnen ruwvoer geeft minder schommelingen in het inkomen dan het houden van vee door middel van ruwvoeraankopen.

5. Voor de meeste veehouders zijn er op *kortere termijn* gezien meer mogelijkheden in het verbeteren van het saldo per koe (door b.v. verlaging van de voerkosten door een doelmatiger voederwinning conservering en voeding) dan in het drastisch verlagen van de bewerkingskosten door vervanging van arbeid door kapitaal. Het is voor de meeste bedrijven gemakkelijker van 10,4 cent voederkosten per kilo melk te gaan in de *richting* van 3,6 cent voederkosten (bedrijf A) dan van 12,0 cent arbeidskosten per kilo melk in de *richting* van 5,2 cent arbeidskosten (bedrijf B).

Op *langere termijn* echter zal een daling van de arbeidskosten toch nodig zijn door een vermindering van het arbeidsaanbod of een opvoering van het aantal eenheden. Daarop gaan we in het nu volgende deel van dit artikel in.

Welke weg: naar minder mensen of naar grotere bedrijven?

Er zijn in het voorgaande twee bedrijven besproken die in opzet en bedrijfsvoering totaal verschilden, maar die gelijke financiële resultaten hadden. Het ene bedrijf ontleende zijn kracht aan een hoog saldo per koe, het andere bedrijf had een zeer hoge arbeidsproductiviteit. Onze conclusie was dat de meeste weidebedrijven op korte termijn gemakkelijker een hoger saldo dan een hogere arbeidsproductiviteit zullen kunnen verwezenlijken.

Op langere termijn echter zal toch de arbeidsproductiviteit omhoog moeten, ten eerste omdat aan een verhoging van het saldo een eind komt, ten tweede omdat de lonen waarschijnlijk zullen blijven stijgen. We zullen daarop thans nader ingaan. Als voorbeeld kiezen we twee tweemansbedrijven, waarvan het ene bedrijf (C) het arbeidsaanbod reeds tot de helft heeft teruggebracht, en het andere bedrijf (D) de mogelijkheid heeft tot een driemansbedrijf over te gaan door de oppervlakte te verdubbelen. Het gaat hierbij om werkelijk bestaande bedrijven, waarvan het inkomen in 1963/'64 op hetzelfde niveau lag als de bedrijven A en B in het eerste deel van dit artikel (netto overschot ruim f 10000 en arbeidsinkomen van de boer ongeveer f 20000).

Ook met deze bedrijven hebben we, wat opzet en bedrijfsvoering betreft, weer te maken met „uitersten”.

Van bedrijf C en D zullen de financiële resultaten van 1963/'64 worden besproken. Naast deze boekhoudgegevens worden de begrotingscijfers van bedrijf D gegeven na eventuele bedrijfsvergroting. Deze begroting is gebaseerd op de resultaten van bedrijf D in 1963/'64. De boekhoudingen en de begroting zijn samengevat in tabel 5.

De bedrijfsresultaten liggen op één lijn. Dat bedrijf D bij een veel hogere kostprijs dan bedrijf C hetzelfde resultaat kan behalen, wordt veroorzaakt door een veel hogere opbrengstprijs van de melk als gevolg van een veel hoger vetgehalte. Op de begrotingscijfers van bedrijf D komen we bij de bespreking van de opbrengsten en kosten nader terug.

Bedrijf C was voorheen een bedrijf met 2 vaste arbeidskrachten. De betaalde arbeider is enkele jaren geleden vertrokken en de boer doet thans het werk in hoofdzaak alleen. Het arbeidsaanbod is dus tot de helft teruggebracht.

Bedrijf D was in 1963/'64 nog een tweemansbedrijf, maar de oppervlakte kan worden verdubbeld door aankoop van grond.

Nadere informatie over de opzet en de uitvoering van beide bedrijven wordt gegeven in tabel 6 (blz. 693).

TABEL 5. De eindresultaten van de twee besproken weidebedrijven alsmede een begroting (in guldens)

	Bedrijf C		Bedrijf D	
	Boekh. 1963/'64	Boekh. 1963/'64	Begr. 1963/'64	
Kostprijs per 100 kg melk	23,20	28,70	32,00	
Totaal netto overschot	10856	13615	12150	
Arbeidsinkomen van de boer	20271	22243	20150	

Verschillen in bedrijfsopzet en bedrijfsvoering

Bedrijf D is het meest intensieve bedrijf, doordat door het houden van veel koeien per ha getracht is, bij handhaving van het tweemansbedrijf de arbeidsproduktiviteit op peil te houden. Ondanks dit streven ligt de arbeidsproduktiviteit hier lager dan op bedrijf C. Het goede eindresultaat van D moet dan ook het gevolg zijn van een gunstiger saldo per koe. Dit is inderdaad het geval. De opbrengst minus voerkosten per koe ligt op bedrijf D f 270 hoger dan op bedrijf C (C f 1400 en D f 1670), en is dus zelfs gunstiger dan op bedrijf A uit ons vorige artikel, hoewel de opbouw geheel anders is. De boer van bedrijf D maakt zich (terecht) zorgen of hij bij stijgende lonen in staat zal zijn het tweemansbedrijf te handhaven.

De boer op bedrijf C heeft van zijn bedrijf reeds een éénmansbedrijf gemaakt.

De boer van bedrijf D vraagt zich af of hij deze weg ook op moet, dan wel dat het op langere termijn gezien verstandiger is zijn bedrijf te vergroten nu daarvoor de kans aanwezig is.

Bij de reeds gegeven eindresultaten zou men de conclusie kunnen trekken dat beide mogelijkheden een gelijke kans bieden.

Nadat in tabel 7 een specificatie van de kostprijs gegeven is willen we daarop per onderdeel nader ingaan.

Verschillen in kosten en opbrengsten

Bij de *bewerkingskosten* (subtotaal I) is bedrijf C sterk in het voordeel. De boer op dit bedrijf kan af en toe beschikken over de hulp van een „kleine” boer uit de omgeving, terwijl de loonwerker een deel van de voederwinning voor zijn rekening neemt. Er is niet sterk gemechaniseerd (melkleiding, mechanische mestafvoer, trekker, hooiblazer/ventilator). Bovendien heeft deze boer een groot organisatievermogen. Hij werkt ca. 3400 uren per jaar. In vergelijking met het gemiddelde* liggen de bewerkingskosten gunstig. De verkaveling is goed en de gebouwen zijn doelmatig.

Bedrijf D ligt met de bewerkingskosten nog iets beneden het gemiddelde, maar uiteraard veel hoger dan bedrijf C.

Bij de begroting is er van uitgegaan dat er 3 man nodig zijn om 70 koeien te houden. De boer heeft meer uren nodig voor bedrijfsleiding, en daarom is de handenarbeid gewaardeerd op f 8000. De werktuigeninventaris moet worden uitgebreid met f 30000.

De bewerkingskosten van de begrote opzet liggen tussen de werkelijke uitkomst van bedrijf C en D in. Het aantal koeien per man bedraagt in de nieuwe situatie ca. 23. Bij de huidige stand van de mechanisatie verdient het voor bedrijf D nog geen voorkeur reeds uit te gaan van een tweemansbedrijf. Als de lonen echter hoger worden en de techniek voortschrijdt, kan bedrijf D altijd worden omgeschakeld tot tweemansbedrijf. Per man zou men dan 35 koeien moeten verzorgen. Bij een uitbreiding tot 70 koeien is dit een zeer sterk punt, op langere termijn gezien.

De *veevoerkosten* vallen op bedrijf D ongunstiger uit dan op bedrijf C. Dit houdt verband met de zware veebezetting (o.a. aanvulling met zetmeelrijk voer). In de begrote

* Zie resultaten van 34 kleiweidebedrijven op blz. 687

opzet is de veebezetting minder zwaar; bovendien is het de bedoeling een betere conserveringsmethode toe te passen waardoor de voeder verliezen beperkt kunnen blijven terwijl de bijkomende voederkosten voor bedrijf D ongeveer gelijk waren aan het gemiddelde (10,4 c), bij de nieuwe opzet zullen deze 2½ à 3 cent lager kunnen zijn en ongeveer op het niveau komen van bedrijf C.

De *bemestingskosten* worden eveneens sterk beïnvloed door de zwaarte van de veebezetting. Beide bedrijven liggen op klei. De grond is op bedrijf C nogal wat lichter. De kosten voor *grond en gebouwen* liggen op bedrijf C iets lager dan het gemiddelde

TABEL 6. De verschillen tussen de beide bedrijven

	Bedrijf C		Bedrijf D	
	Boekh. 1963/'64	Boekh. 1963/'64	Begr. 1963/'64	Begr. 1963/'64
Oppervlakte grasland in ha	26	22	47	
Aantal volw. arbeidskrachten (VAK)	1,1	2,0	3,0	
Totaal aantal melkkoeien	32	38	70	
Aantal koeien per VAK	29	19	23	
Grootveebezetting per ha	1,57	2,32	2,10	
Melkveebezetting per ha	1,23	1,84	1,60	
Gemaaide oppervlakte in %	117	235	135	
Hoeveelheid zuivere stikstof per ha in kg	157	285	250	
Melkproductie per koe in kg	4842	4732	4380	

TABEL 7. Kosten en opbrengsten in centen per kilo melk

	Bedrijf C		Bedrijf D	
	Boekh. 1963/'64	Boekh. 1963/'64	Begr. 1963/'64	Begr. 1963/'64
Arbeid	6,7	10,1	8,8	
Werk door derden	1,4	1,0	1,0	
Werktuigkosten	4,1	3,6	3,9	
Subtotaal I	12,2	14,7	13,7	
Veevoer	8,7	9,9	7,8	
Meststoffen	2,8	3,3	3,9	
Grond en gebouwen	3,5	5,0	10,3	
Subtotaal II	15,0	18,2	22,0	
Overige kosten	3,3	4,8	5,5	
Totale bruto kosten	30,5	37,7	41,2	
Aftrek nevenopbrengsten:				
Omzet en aanwas	5,9	8,6	9,2	
Overige opbrengsten	1,3	0,4		
Totale aftrek	7,2	9,0	9,2	
Netto kostprijs	23,3	28,7	32,0	
Opbrengstprijis per kg	30,3	36,3	36,0	
Verschil opbrengstprijis/kostprijis (marge)	7,0	7,6	4,0	
Melkprod. per bedrijf × 1000 (omzet)	155	179	307	

(3,8 c). Op bedrijf D zijn nogal wat pachtersinvesteringen ingecalculleerd, waardoor de berekende pacht nogal hoog ligt. Bovendien is de grondpacht op bedrijf D iets hoger. Bij de begrote opzet moet gerekend worden met de aankoop van land en het plaatsn van een nieuwe veestal. De aankoop van land vergt f 225 000 (f 9 000 per ha) en het uitbreiden van de gebouwen f 120 000. Voor het aan te kopen land is 6% rente gerekend en f 50 waterschapslasten per ha. Voor de nieuwe gebouwen zijn 6% kosten in rekening gebracht voor rente, afschrijving en onderhoud samen. De kosten voor grond en gebouwen zijn op bedrijf D ca. f 405 per ha en zullen bij de begrote opzet ruim f 650 bedragen.

Deze maatregel heeft dus een zeer groot kostprijsverhogend effect, omdat voor de vaststelling van de kosten voor grond en gebouwen in de bestaande situatie een geheel andere berekeningswijze is toegepast (pachtbasis). De kosten van grond en gebouwen zullen in de begrote situatie van bedrijf D, per kilo melk uitgedrukt, meer dan verdubbelen in vergelijking met thans. Behalve een verschil in berekeningswijze spelen de lichtere veebezetting, het nog nodig zijn van het bestaande gebouw en de lagere productie per koe in de begrote situatie een rol.

Ten opzichte van het gemiddelde zullen de kosten van grond en gebouwen 6,5 cent per kilo melk hoger liggen.

De *overige kosten* zijn op bedrijf D groter omdat het algemene kostenpeil hoger ligt.

De *omzet en aanwas* van bedrijf D ligt bij het gemiddelde (8,4 c). Bedrijf C ligt lager doordat de jongveebezetting op dit bedrijf lichter is. In de begroting voor bedrijf D is de omzet en aanwas gunstiger (meer jongvee).

De *overige opbrengsten* liggen bij bedrijf C het hoogst als gevolg van een toename van de voorraden ruwvoer aan het einde van het boekjaar.

De *kostprijs per kilo melk* (netto kosten) die ten slotte uit de hier besproken kostenfactoren resulteert, is op bedrijf C zeer laag, nl. 23,3 cent per kilo melk.

Een van de oorzaken van dit verschil in kostprijs is, dat het op bedrijf C, dank zij de overgang van twee- naar eenmansbedrijf, mogelijk was een hoge arbeidsproductiviteit (melkkoeien per man) te combineren met een relatief lichte veebezetting per ha. Bovendien was er geen uitbreiding van de gebouwen nodig; ook waren grote investeringen in verbetering daarvan niet noodzakelijk. Voor het verkrijgen van een zo groot mogelijke arbeidsproductiviteit op het tweemansbedrijf D (dat bovendien een kleinere oppervlakte heeft dan C) was het daarentegen noodzakelijk de veebezetting hoog op te voeren. Dat kon alleen gerealiseerd worden ten koste van relatief grote uitgaven voor bemesting, gebouwen en uitbreiding daarvan, en méér veevoer.

Dat op bedrijf D ondanks de veel hogere kostprijs toch nog een groter inkomen wordt verkregen dan op bedrijf C, is in de eerste plaats te danken aan de hoge opbrengstprijs van de melk (hoger vetgehalte) en in de tweede plaats aan de grotere totale melkproductie per bedrijf (méér koeien).

De hoogste kostprijs van alle tot nu toe besproken bedrijven resulteert uit de begroting van de nieuwe opzet van bedrijf D. De verlaging van de bewerkingskosten (grotere arbeidsproductiviteit) en de verlaging van de veevoer- en bemestingskosten (minder intensief graslandgebruik) worden sterk overtroffen door de stijging van de kosten van de aan te kopen grond en van de nieuw te stichten gebouwen.

Het resultaat van deze kostprijsstijging is, dat het begrote inkomen ondanks een veel grotere totale melkproduktie iets lager zal zijn dan in de huidige situatie. Toch ligt het begrote inkomen van bedrijf D nog op hetzelfde niveau als dat van bedrijf C.

De melkveehouder op bedrijf D, voor de keuze gesteld om te schakelen op een eenmansbedrijf (als bedrijf C) of op een driemansbedrijf (begroting) kan dus constateren dat er wegen naar Rome leiden en zich afvragen: „Welke weg is de beste”?

Ook hier worden wij weer geconfronteerd met een moeilijke vraag, en alleen de boer als ondernemer zal hierop een antwoord kunnen geven. Het keuzeprobleem heeft een bedrijfseconomisch, een sociaal en een financieringsaspect.

Het kiezen van de weg vergt vaak langdurig overwegen

Bedrijfseconomisch gezien biedt het driemansbedrijf in vergelijking met de huidige situatie op bedrijf D meer weerstand tegen de te verwachten verdere stijging der lonen (arbeidskosten per kilo melk 8,8 c in vergelijking met 10,1 c). Een verlaging van de arbeidskosten tot het niveau van bedrijf C (6,7 c) wordt in verband met de ongunstiger externe omstandigheden voorlopig niet wenselijk geacht. De ruimte om verdere loonstijgingen op te vangen is echter geringer geworden door de sterk gestegen kostprijs, die een gevolg is van hogere kosten van grond en gebouwen.

Bedrijfseconomisch gezien is de nieuwe opzet van bedrijf D op lange termijn dan ook alleen aantrekkelijk wanneer rekening gehouden wordt met de mogelijkheid, in de toekomst met behulp van nieuwe arbeidbesparende technieken terug te vallen op een tweemansbedrijf dat eventueel een iets kleinere melkveestapel heeft.

In het laatste geval vervallen weliswaar de sociale voordelen van het driemansbedrijf, die thans bij het nemen van de beslissing over het al of niet aankopen van de grond zwaar wegen, maar in sociaal opzicht zal de situatie dan toch nog gunstiger zijn dan op het eenmansbedrijf C.

Op langere termijn gezien zou men kunnen concluderen, dat de weg naar het driemansbedrijf (en eventueel later tweemansbedrijf) op grond van sociale overwegingen aantrekkelijker is dan die naar het eenmansbedrijf. De bedrijfseconomische resultaten behoeven niet ongunstiger te zijn, als we rekening houden met de gelegenheid die op het driemansbedrijf aanwezig is, om eventueel het arbeidsaanbod tot twee man te verkleinen.

Betrekken we hierin tenslotte ook het financieringsvraagstuk, dan vraagt men zich af of deze in andere opzichten aantrekkelijke weg naar het driemansbedrijf wel afgelegd kan worden. Wij moeten nl. rekening houden met de volgende investeringen:

Uitbreiding werktuigeninventaris	f 30000
Uitbreiding gebouwen	f 120000
Uitbreiding veestapel	f 50000
Aankoop grond	f 225000
Totaal	f 425000

Stel dat boer D, een pachter, geen schulden heeft en zijn vermogen als volgt heeft belegd:

in werktuigen	f 45000
in vee	f 55000
op de bank	f 25000
Totaal	f 125000

Als dit het geval is hebben we te maken met een gunstige situatie.

Uit de volgende (zeer globale) berekening over het eerste jaar blijkt dat alleen in een dergelijke situatie een redelijk verteerbaar inkomen te halen is, als de leningsvoorwaarden tenminste gunstig zijn.

Het arbeidsinkomen van de begroting is		f 20150
De berekende rente hierbij was	f 25100	
De berekende afschrijving	f 10500	
	<u>Samen</u>	<u>f 35600</u>

Beschikbaar voor aflossing, te betalen rente, belasting, investeringen en consumptie:	f 55750
---	---------

Aan aflossing te betalen:

op vee en werktuigen 10% van 70% van f 180000	= f 12500
op land en gebouwen 2½% van 80% van f 345000	= f 6875

totaal	<u>f 19375</u>
--------	----------------

Aan rente te betalen: 6% van f 400000	= f 24000
---------------------------------------	-----------

Totaal te betalen aan aflossing en rente	<u>f 43375</u>
--	----------------

Blijft over voor belasting, investeringen en consumptie	f 12375
---	---------

In de loop van de jaren zal dit verteerbaar inkomen stijgen omdat de te betalen rente steeds kleiner wordt. Toch daalt het verteerbaar inkomen vergeleken met de boekhouding 1963/'64 in één jaar met ruim f 19000. Tegenover een kleiner verteerbaar inkomen staat het voordeel dat er een sterker bedrijf is opgebouwd voor de toekomst, terwijl deze boer over 40 jaar „schuldvrij” eigenaar van de grond is. Het offer is echter niet gering, en er moeten in de toekomst wel klemmende redenen zijn vóórdát het bedrijf tot een tweemansbedrijf wordt gemaakt.

Uit de berekening blijkt, dat alleen melkveehouders die financieel in een even krachtige positie verkeren als hier is verondersteld, en bovendien op gunstige wijze geld kunnen lenen, een dergelijk plan zullen kunnen uitvoeren met behoud van een voldoende verteerbaar inkomen.

Niet alleen uit de omstandigheid dat er slechts zelden de mogelijkheid bestaat de oppervlakte van een melkveehouderijbedrijf te verdubbelen, maar ook uit de hieruit voortvloeiende financieringsproblemen volgt, dat men op het tweemansbedrijf in het algemeen weinig keuze heeft, maar genoodzaakt wordt terug te vallen op het in sociaal opzicht minder aantrekkelijke eenmansbedrijf.

Samenvatting

In de beide delen van dit artikel hebben wij vier melkveehouderijbedrijven en een begroting van het vierde bedrijf besproken, die ondanks een zeer uiteenlopende bedrijfsfor-

ganisatie en bedrijfsvoering een ongeveer gelijk financieel bedrijfsresultaat behalen, dat in vergelijking met het gemiddelde kleiweidebedrijf zeer gunstig is.

We hebben verschillende „wegen naar Rome” in kaart gebracht. Als we ons nu afvragen welke weg de beste is, dan kan worden geconcludeerd dat voor veel bedrijven op *korte termijn* nog de mogelijkheid bestaat, door een rationelere graslandexploitatie en veevoeding (dus door een hoger saldo per koe) de te verwachten verdere stijging van de arbeidskosten op te vangen. Op *langere termijn* gezien zal voor boeren op die bedrijven die met de veebezetting en het saldo per koe de top hebben bereikt, in het algemeen alleen de weg via verlaging van het arbeidsaanbod openstaan, daar de in sociaal opzicht aantrekkelijkere weg via vergroting van de bedrijfsoppervlakte voor de meesten geblokkeerd is door de geringe mobiliteit van de grond en de hoge financieringslasten. Hieruit volgt, dat de positie van de boeren op de eenmansbedrijven, voor wie ook de weg naar verlaging van het arbeidsaanbod is afgesloten, op langere termijn behalve sociaal ook financieel zeer moeilijk zal worden tenzij zij reeds, zoals bedrijf C, over een voldoende grote bedrijfsoppervlakte beschikken.

Van de verschillende besproken wegen naar Rome is degene die leidt naar een *hogere saldo per koe* het best begaanbaar en het meest aantrekkelijk, althans voor de bedrijven die het eindpunt van deze weg nog niet hebben bereikt.

Indien op langere termijn gezien, de arbeidslonen ten opzichte van de melkprijs blijven stijgen, dan zal voor een verdere stijging van de arbeidsproductiviteit in de eerste plaats de weg via *verlaging van het arbeidsaanbod* in aanmerking komen, ondanks de hieraan verbonden sociale bezwaren. Alleen voor die melkveehouders, die in de gunstige positie verkeren dat zij voldoende kapitaalkrachtig zijn om ook gebruik te maken van de schaarse gelegenheid tot vergroting van de bedrijfsoppervlakte, zal het perspectief geopend worden van de weg naar het twee- of driemansbedrijf, dat niet alleen in financieel maar ook in sociaal opzicht aantrekkelijk is. Behalve aan het eigen vermogen zullen echter ook aan de capaciteiten van deze melkveehouders hoge eisen worden gesteld, want zij moeten in staat zijn een hoge arbeidsproductiviteit samen te laten gaan met een hoog saldo per koe.

Wageningen, oktober 1965